

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Kartläggning av Traditionell Kinesisk Medicin i Stockholms stad

– med inriktning på ört- och växtprodukter

A survey of
Traditional Chinese Medicine
in the City of Stockholm
– focusing on herbal and plant products

Louise Hultqvist

Examensarbete, Magisterprogrammet för Livsmedelstillsyn, 15 hp

Institutionen för Livsmedelsvetenskap
Department of Food Science

Swedish University of Agricultural Sciences

Uppsala 2012

Kartläggning av Traditionell Kinesisk Medicin i Stockholms stad - med inriktning på ört- och växtprodukter

A survey of Traditional Chinese Medicine in the City of Stockholm
- focusing on herbal and plant products

Louise Hultqvist

Intern handledare: Cornelia Witthöft, Institutionen för livsmedelsvetenskap, SLU

Extern handledare: Petter Jonsson, Livsmedelsinspektör, Miljöförvaltningen i Stockholms Stad

Examinator: Jana Pickova, Institutionen för livsmedelsvetenskap, SLU

Omfattning: 15 högskolepoäng (hp)

Nivå och fördjupning: Avancerad, A1E

Kurstitel: Självständigt arbete inom magisterprogrammet för livsmedelstillsyn

Kurskod: EX0476

Program/utbildning: Livsmedelstillsyn

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2012

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Traditionell Kinesisk Medicin, TCM, kartläggning, örtprodukter, livsmedelskontrollen

Sveriges Lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för Livsmedelsvetenskap

Sammanfattning

Detta examensarbete utfördes på uppdrag av livsmedelskontrollen vid Miljöförvaltningen i Stockholm. Traditionell kinesisk medicin (TCM) är ett relativt outforskat område hos livsmedelskontrollen. Inför ett kommande projekt inom området år 2013 var det därför av intresse att få en uppfattning om i vilken utsträckning TCM-produkter säljs i Stockholms stad. Syftet med studien var att kartlägga försäljningen av TCM-produkter, vanligt förekommande produkter samt granska ett antal produkter gällande märkning och innehåll.

TCM innefattar olika behandlingsmetoder i form av akupunktur, massage, qigong och örtprodukter. Denna studie omfattade endast kinesiska örtprodukter. Under studiens gång besöktes 15 verksamheter varav fem asiatiska livsmedelsbutiker, fem hälsokostbutiker och fem TCM-kliniker. Ingen av hälsokostbutikerna hade försäljning av TCM-produkter. 15 produkter fördelat på de övriga verksamheterna valdes ut för granskning gällande märkning och innehåll. Sex av de utvalda produkterna föll inom ramarna för denna studie. Märkningsbrister påvisades hos majoriteten av produkterna (fem stycken) då märkning på svenska helt eller delvis saknades. Medicinska påståenden påträffades i en av de asiatiska livsmedelsbutikerna i samband med produkternas presentation. Flera försäljare framställde produkterna som behandlande mot sjukdomar. I fyra av de sex granskade produkterna påträffades växtsubstanser som enligt European Food Safety Authority (Efsa) kan vara potentiellt hälsofarliga och olämpliga i livsmedel.

Omfattningen av verksamheter som har försäljning av TCM-produkter i Stockholms stad bedöms vara ungefär 125 stycken baserat på resultatet av denna studie. Dessa verksamheter utgörs främst av asiatiska livsmedelsbutiker och kliniker som utför akupunktur och andra kinesiska behandlingsformer. Utöver dessa påträffades tre stycken internetbaserade webshoppar med försäljning av TCM-produkter i Stockholms stad. Samtliga webshoppar och flera av klinikerna var inte registrerade hos livsmedelskontrollen som livsmedelsföretag.

Sammanfattningsvis visar resultatet av studien att det finns behov av att uppmärksamma TCM-produkter gällande tillsyn av produkters märkning och innehåll, riskvärdering samt granskning av verksamheter som har försäljning av livsmedel utan att vara registrerade hos livsmedelskontrollen. Det är även viktigt att öka förståelsen hos livsmedelsföretagarna gällande deras ansvar om säkra produkter och korrekt märkning.

Nyckelord: Traditionell Kinesisk Medicin, TCM, kartläggning, örtprodukter, livsmedelskontrollen

Förord

Stort tack till livsmedelskontrollen på Miljöförvaltningen i Stockholms stad som gjorde det möjligt för mig att göra mitt examensarbete hos er. Extra stort tack till min handledare Petter Jonsson, livsmedelsinspektör på tillverkningsenheten, som hjälpt och stöttat mig under arbetets gång, samt till er andra på livsmedelskontrollen som engagerat sig i mitt arbete. Även tack till min SLU-handledare Cornelia Witthöft för handledning och granskning av min rapport.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	7
1.1 Problemformulering och syfte.....	8
1.2 Frågeställning	8
2. Bakgrund.....	8
2.1 Definitioner och lagstiftning	8
2.1.1 Livsmedel	8
2.1.2 Kosttillskott	8
2.1.3 Läkemedel	8
2.1.4 Traditionellt växtbaserade läkemedel.....	9
2.1.5 Innehåll av läkemedelssubstanser	9
2.1.6 Medicinska påståenden	9
2.1.7 Märkning och presentation av livsmedel	9
2.1.8 Utsläppande på marknaden	10
2.1.9 Försiktighetsprincipen.....	10
2.2 Filosofin bakom TCM.....	10
2.2.1 Örter	11
2.2.2 Kinesisk medicin vs västerländsk medicin.....	11
3. Material och metoder	11
3.1 Metodval.....	11
3.2 Tillvägagångssätt.....	11
3.3 Urval.....	12
3.4 Produktinnehåll och märkning	12
4. Resultat	13
4.1 Omfattning av försäljning	13
4.2 Typ av produkter	13
4.3 Märkning	14
4.4 Medicinska påståenden	14
4.5 Innehåll av olämpliga växter eller växtextrakt.....	15
4.5 Internethandel.....	15
5. Diskussion.....	15
5.1 Omfattning av försäljning	16
5.2 Typ av produkter	16
5.3 Märkning	17
5.4 Medicinska påståenden	18
5.5 Innehåll av olämpliga växter eller växtextrakt.....	18
5.6 Internethandel.....	18
5.7 Studiens problematik.....	19

5	Slutsats.....	19
6	Referenser.....	21
7	Bilagor	23
7.1	Bilaga 1	23

1. Inledning

I många fall har det visat sig vara svårt att dra en gräns mellan vad som ska klassificeras som läkemedel eller livsmedel [1]. Många produkter hamnar därmed i en gråzon beroende på bristfällig vetenskap om produktens innehåll och effekt eller syftet med produkten [2]. Vissa ämnen kan förekomma både i livsmedel och i läkemedel. Ett exempel är vitlök som är ett livsmedel, men i form av kapslar är godkänt som ett naturläkemedel för lindring av symtom mot förkylning [3-4]. En produkt som innehåller ämnen utan känd livsmedelsanvändning får dock inte klassas som ett livsmedel [5].

Inom den traditionella medicinen i Kina har olika växt- och örtkombinationer används under tusentals år [2]. Växt- och örtpreparat används idag över hela världen och vissa av dessa produkter hamnar i gråzonen mellan livsmedel och läkemedel. Det råder en viss begreppsförvirring kring produkter som i dagligt tal kallas "örtmedicin" oavsett vad de innehåller. örter kan enligt Livsmedelsverkets föreskrifter (LIVSFS 2003:9) definieras som kosttillskott [6]. Detta gör det möjligt för tillverkare och distributörer att sälja kosttillskott fritt utan att först dokumentera dess säkerhet och effekt vilket krävs för läkemedel och är en kostsam process [7]. Gränsen mellan kosttillskott och läkemedel är i vissa fall svår att dra. Vissa kosttillskott innehåller tvivelaktiga substanser som kan ge skadliga effekter hos konsumenten eller göra att produkten borde klassas som ett läkemedel [8]. Även om örter vanligtvis uppfattas som "naturliga" och därför säkra, har många biverkningar rapporterats på grund av aktiva ingredienser, föroreningar eller interaktion med läkemedel. Tyvärr finns det idag begränsat antal vetenskapliga studier som kan fastställa effekt och säkerhet av de flesta växtbaserade produkter. Många växtdelar kan därför vara olämpliga i livsmedel. Endast några få örter, exempelvis ginseng, vitlök, johannesört och schisandra har idag vetenskapliga belägg för effekt. [2]

Majoriteten av de örtmediciner som för närvarande används i Sverige är inte godkända eller registrerade som läkemedel eftersom de inte finns i Läkemedelsverkets register över växtbaserade läkemedel eller traditionellt växtbaserade läkemedel [9-10]. Därför säljs dessa produkter antingen som icke-godkända läkemedel eller som livsmedel beroende på vad produktens syfte är. Om kraven i livsmedelslagstiftningen uppfylls får produkterna säljas som livsmedel och det är då säljaren som blir ansvarig för att produkterna är säkra och korrekt märkta [11]. Verksamheten måste vid försäljning av livsmedel vara registrerad som ett livsmedelsföretag hos behörig kontrollmyndighet [12]. Även försäljning av livsmedel via internet omfattas av kravet på registrering [13]. Vid försäljning av läkemedel måste detta godkännas eller registreras hos Läkemedelsverket eftersom denna myndighet bedömer huruvida en produkt ska klassificeras som ett läkemedel eller inte [14].

Förutom örtmedicin innefattar traditionell kinesisk medicin (TCM) även andra behandlingsmetoder i form av bland annat akupunktur, qigong (andningsövningar) och massage [15]. Denna studie riktar sig enbart till kinesiska örter som är avsedda att förtäras och som inte finns registrerade som läkemedel hos Läkemedelsverket. Kinesiska frukter och bär samt teer i påse omfattas inte i denna studie eftersom livsmedelskontrollen anser att dessa produkter redan har en känd livsmedelsanvändning, samt på grund av studiens tidsbegränsning om tio veckor.

1.1 Problemformulering och syfte

TCM är ett outforskat område hos livsmedelskontrollen i Stockholms stad. I dagsläget är det relativt okänt om vilka typer av TCM-produkter som finns, vad de innehåller och vilken effekt de har på människan. Inför framtida projekt på avdelningen var det därför av intresse att kartlägga omfattningen av TCM-produkter i Stockholms stad.

Syftet med studien var att kartlägga försäljningen av TCM-produkter, vanligt förekommande produkter samt att granska ett antal produkter gällande märkning och innehåll. Utifrån resultatet kan man sedan avgöra hur stor vikt som bör läggas för vidare tillsyn inom området.

1.2 Frågeställning

- Hur stor är omfattningen av TCM-produkter i Stockholms stad?
- Var säljs produkterna?
- Vilka typer av TCM-produkter finns för försäljning?
- Finns det verksamheter som har försäljning av livsmedel utan att vara registrerade som livsmedelsföretag?
- Finns det produkter som bör klassas som läkemedel?

2. Bakgrund

2.1 Definitioner och lagstiftning

Livsmedels- och läkemedelslagstiftningens huvudsyfte är att skydda konsumenters intresse och säkerställa att produkterna är säkra och av god kvalitet [11,16].

2.1.1 LIVSMEDEL definieras som *"alla ämnen eller produkter, oberoende av om de är bearbetade, delvis bearbetade eller obearbetade, som är avsedda att eller rimligen kan förväntas att förtäras av människor"* [11].

2.1.2 KOSTTILLSKOTT definieras som *"ett livsmedel vars syfte är att komplettera en normal kost och som är koncentrerade källor av vitaminer, mineraler eller andra ämnen med näringsmässig eller fysiologisk verkan. Kosttillskott är avsedda att intas i uppmätta små enheter"* [17].

2.1.3 LÄKEMEDEL, eller i dagligt tal medicin, definieras enligt § 1 i läkemedelslagen som *"varje substans eller kombination av substanser som tillhandahålls med uppgift om att den har egenskaper för att förebygga eller behandla sjukdom hos människor eller djur, eller som kan användas på eller tillföras människor eller djur i syfte att återställa, korrigerar eller modifiera fysiologiska funktioner genom farmakologisk, immunologisk eller metabolisk verkan eller för att ställa diagnos"* [14].

Läkemedelsbegreppet innefattar förutom syntetiska läkemedel även naturläkemedel, växtbaserade läkemedel och traditionellt växtbaserade läkemedel, alla baserade på naturprodukter. Skillnaden mellan dem grundar sig på ursprunget av läkemedlets verksamma beståndsdelar, då naturläkemedel består av en djurdel, mineral, salt eller saltlösning och växtbaserade läkemedel består av växtdelar eller växtextrakt [18]. Dessutom innefattar läkemedelsbegreppet alla produkter som av säljaren utges att

ha en medicinsk effekt, vare sig den har det eller inte [14]. Klassificeringen grundas alltså på vad produkten innehåller samt avsikten med produkten.

2.1.4 TRADITIONELLT VÄXTBASERADE LÄKEMEDEL innehåller växtbaserat material som verksamma beståndsdelar och kan även innehålla vitaminer och mineraler [19]. Ett direktiv om traditionellt växtbaserade läkemedel, *Traditional Herbal Medicin Products Directive* (THMPD) [20], togs fram av Europaparlamentet och rådet den 31 mars 2004 och infördes i svensk lagstiftning 1 maj 2006 (Läkemedelslag 1992:859) [5]. Detta direktiv, 2004/24/EG, har haft en sju år lång övergångsperiod fram till 1 maj 2011 då alla örtprodukter som används som läkemedel måste ha registrerats eller godkänts som läkemedel. Genom det nya direktivet, som var en uppdatering av ett tidigare direktiv 2001/83/EG, infördes en enklare registreringsförfarande än för andra läkemedel [21]. Med avseende på långvarig användning av traditionellt växtbaserade läkemedel kan dessa produkter registreras utan säkerhetstester och kliniska prövningar som ett fullständig godkännande skulle medföra. Istället måste en sökande som önskar registrera ett traditionellt växtbaserat läkemedel tillhandahålla dokumentation som visar att produkten i fråga inte är skadlig. Detta måste kunna visa att produkten har haft medicinsk användning under en period av minst 30 år, varav minst 15 år inom EU. Traditionellt växtbaserade läkemedel är avsedda att användas för egenvård, dvs. ingen diagnos, ordination eller behandling av läkare krävs. [19]

2.1.5 INNEHÅLL AV LÄKEMEDELSSUBSTANSER

En produkt innehållande substanser eller en kombination av substanser som har medicinsk användning, eller förekommer som aktiva substanser i en produkt, ska enligt läkemedelslagen klassificeras som ett läkemedel. Dock kan olika produkter innehållande samma substans klassificeras både som livsmedel och som läkemedel beroende på hur hög den rekommenderade dagsdosen är i respektive produkt. [14]

2.1.6 MEDICINSKA PÅSTÅENDEN

En produkts påståenden kan vara avgörande vid en klassificering av läkemedel [5]. Uppges det att en produkt förebygger eller behandlar en sjukdom kan det klassificeras som ett läkemedel eftersom det enligt läkemedelslagen betraktas som ett medicinskt påstående. Även ord som "motverkar/stärker", "lindrar", "botar" och "mot" en viss sjukdom eller symtom, kan jämföras med att behandla eller förebygga [1].

2.1.7 MÄRKNING OCH PRESENTATION AV LIVSMEDEL

Livsmedel som är avsedda att saluhållas till enskild konsument ska vara märkta enligt Livsmedelsverkets föreskrifter om märkning och presentation av livsmedel. Märkningens syfte är att i första hand ge konsumenten nödvändig information om livsmedlen och att konsumenten ska kunna göra ett medvetet val vid köpet. Märkningen på färdigförpackade livsmedel ska innehålla uppgifter om produktens beteckning, ingredienser, mängd av ingredienser, nettokvantitet, utgångsdatum, speciella anvisningar om förvaring eller användning, firmanamn och adress, ursprung, bruksanvisning och alkoholhalt. Märkningen måste vara på svenska och den får inte vara vilseledande gällande bland annat påståenden om att livsmedlet botar, lindrar eller förebygger någon sjukdom eller att livsmedlet har egenskaper det inte har. Dessa regler gäller även för livsmedlets presentation med avseende på bland annat förpackningens form och utseende samt på vilket sätt livsmedlet har arrangerats i butiken. [22]

För kosttillskott gäller förutom de generella reglerna om märkning av livsmedel dessutom speciella märkningsregler enligt Livsmedelsverkets föreskrifter om kosttillskott. De produkter som uppfyller kraven i dessa föreskrifter måste märkas med beteckningen "kosttillskott", övriga produkter får inte kallas för kosttillskott. Utöver de generella reglerna om märkning av livsmedel måste kosttillskott även märkas med namn på den kategori av näringsämnen eller andra ämnen som kännetecknar produkten, rekommenderad daglig dos, att den rekommenderade dagsdosen inte överskrids, att kosttillskott inte bör ersätta en varierad kost samt att produkten bör förvaras utom räckhåll för barn. [17]

2.1.8 UTSLÄPPANDE PÅ MARKNADEN

Livsmedel som inte är säkra får enligt livsmedelslagstiftningen inte släppas ut på marknaden. Enligt EG nr 178/2002 innebär utsläppande på marknaden; *"innehav av livsmedel eller foder för försäljning, ingripet utbudande till försäljning eller varje annan form av överlåtelse, kostnadsfri eller inte, samt försäljning, distribution och andra former av överlåtelse"*. [11]

2.1.9 FÖRSIKTIGHETSPRINCIPEN

Försiktighetsprincipen kan tillämpas när det förekommer rimliga skäl att misstänka att en produkt kan ge skadliga effekter på hälsan. Kontrollmyndigheten kan då lägga saluförbud på produkten eftersom den då ska betraktas som farlig. Potentiellt skadliga effekter ska ha identifierats genom en vetenskaplig och objektiv bedömning. Om denna bedömning inte gör det helt möjligt att fastställa risken med tillräcklig säkerhet, kan försiktighetsprincipen användas. De åtgärder som vidtas måste dock stå i proportion till de eventuella riskerna och får inte begränsa handeln mer än vad som är nödvändigt. [11]

2.2 Filosofin bakom TCM

Traditionell kinesisk medicin är ett samlingsnamn för flera sorters traditionella behandlingsmetoder och är en av världens mest omfattande läkekonster med sitt ursprung i Kina. Denna läkekonst har utvecklats under tusentals år och grundar sig på tron om att återställa balansen i kroppen då sjukdomar och symtom betraktas som obalans [15]. Eftersom läkekonsten ofta saknar vetenskaplig grund för dess effekter kan TCM ur västerländsk vara svår att förstå. TCM innefattar många teorier och begrepp och det viktigaste begreppet är helheten. Människans hälsotillstånd fastställs genom att ta hänsyn till hela människans kropp och psyke. [23]

Kinesisk medicin baseras på gammal kinesisk filosofi och grundar sig på teorier om kroppens meridianer, Yin och Yang, Qi och de fem elementen. De fem elementen innefattar metall, trä, vatten, eld och jord. Dessa hör samman med fem viktiga organ; levern, lungorna, hjärtat, njurarna och mjälten. Qi betyder livsenergi och flödar genom kroppens meridianer (kanaler) som står i förbindelse med våra inre vävnader och organ. Vid fritt flöde av Qi upprätthålls balans mellan Yin och Yang vilket skapar harmoni. Vid blockeringar eller störningar i flödet uppstår obalans vilket leder till sjukdom. Detta kan återställas genom att upplösa blockeringarna genom olika behandlingsmetoder som akupunktur, massage, qigong (andningsövningar) och örtmedicin. Yin och Yang är motsatser till varandra då Yin står för kyla, lugn, natt, svaghet m.m. och Yang står för värme, aktivitet, dag, styrka m.m. Yin och Yang kan inte existera utan varandra och det krävs en balans mellan dessa för att uppnå god hälsa. [24-25]

2.2.1 ÖRTER

Kinesiska örter har blivit allt vanligare runt om i världen och används idag av ca 20 % av jordens befolkning. En ört består av växter eller växtdelar från blad, stjälkar, blommor, rötter eller frön. Örtmediciner kan bestå av råa örter eller i form av extrakt, då växten bearbetas med vatten, alkohol eller andra lösningsmedel för att extrahera kemikalier i form av fettsyror, steroler, flavonoider, alkaloider, glykosider, saponiner etc. Varje örtmedicin består av tiotals olika arter, varav varje art har olika kemiska beståndsdelar, där synergismen mellan ämnena sällan kan förklaras. Det är väldigt svårt, om inte omöjligt, att exakt bestämma kombinationen av kemikalier som ger en biologisk effekt. Flera studier har visat att det finns misstänksamma aktiva ingredienser i växtbaserade produkter. [2] Olika personer reagerar dessutom olika på samma ört, vilket enligt TCM beror på att olika personer har olika balans av Yin och Yang i kroppen. Helhetsbilden av en individ och dess diagnostiska kriterier bestämmer vilka örter som passar och skapar därför individualiserade behandlingar. [25]

2.2.2 KINESISK MEDICIN VS VÄSTERLÄNDSK MEDICIN

Den kinesiska medicinen skiljer sig markant från den västerländska medicinen. Den västerländska medicinen bygger på mätbara förändringar i kroppen, med vetenskaplig grund och klinisk medicin med inriktning på att behandla symtomen. Kinesisk medicin däremot har under tusentals år utvecklats genom iakttagelser och insamling av kunskaper om friska och sjuka människor och bygger på kvalitativa förändringar på t.ex. tungan, pulsen och ansiktets färg. Behandlingens mål är att återställa kroppens balans genom att behandla roten till problemet istället för symtomet. Den kinesiska medicinens språk är inhämtat från naturen genom att beskriva processer och förändringar med t.ex. vind, kyla och värme. Samma processer som sker i naturen sker enligt den kinesiska filosofin även i människan. [24]

Ur en västerländsk synvinkel är det i stort sett okänt vilka substanser i örtmedicinerna som är verksamma och vilken effekt de har på människan. Det saknas dessutom kontroll över produktionen för många av dessa preparat och beroende på växtdel, växtplats och skördebetingelser kan innehållet variera. Eftersom de traditionella örtrecepten består av oändligt många olika kombinationer av ämnen är det svårt att ta reda på synergismen mellan ämnena. Vid forskning undersöks vanligtvis endast enskilda substanser. [26]

3. Material och metoder

3.1 Metodval

Eftersom det saknades mycket kunskap inför denna studie var huvudsyftet att belysa problemområdet allsidigt och inhämta så mycket information som möjligt som sedan kan ligga till grund för vidare studier. Denna typ av studie kallas för en *explorativ* undersökning då olika tekniker har använts för insamling av information [27]. Problemformuleringen har varit öppen för att inte begränsa möjligheten att upptäcka nya synvinklar.

3.2 Tillvägagångssätt

För att få djupare kunskap om traditionell kinesisk medicin gjordes först en litteraturstudie samt inläsning av läkemedels- och livsmedelslagstiftningen. Information söktes från Internet, vetenskaplig litteratur, Läkemedelsverkets och

Livsmedelsverkets hemsidor. Personlig kontakt från Läkemedelsverket och möten med verksamhetsutövare har också använts vid informationsinsamling till studien.

Sökningar ur kommunens ärendehanteringssystem ECOS gjordes för att kartlägga verksamheter som kan tänkas sälja TCM-produkter. Ambitionen var att hitta samtliga försäljningsställen av TCM-produkter i Stockholms stad (bilaga 1), även inräknat internetbaserade webshoppar. Därför gjordes också sökningar på Internet (Bolagsverket, Google etc.) för att täcka in eventuella verksamheter som inte fanns registrerade i ECOS. Resultaten för internethandel presenteras separat i denna rapport.

En fältstudie gjordes då ett flertal verksamheter besöktes för att ta reda på om de hade försäljning av TCM-produkter. Vid besöken tillfrågades butikspersonalen om de hade försäljning av traditionell kinesisk medicin/örtprodukter från Kina. Vid förekomst av TCM-produkter fotograferades produkterna. Granskning av produkternas märkning och innehållsförteckning gjordes senare på Miljöförvaltningen. I resultatdelen delas produkterna in i fyra olika produktkategorier; piller/tabletter, patentmediciner, vätska och örter i lösform.

3.3 Urval

Urvalet för besöken gjordes utifrån tre kategorier där TCM-produkter kan tänkas säljas; asiatiska livsmedelsbutiker, hälsokostbutiker och kliniker. I denna studie omfattar begreppet kliniker kinesiska vårdcentraler och akupunkturklinikerna eftersom dessa kliniker ofta kombinerar sina behandlingar med örtpreparat. Kliniker som utför hygieniska behandlingar, exempelvis akupunktur, ska finnas registrerade i ECOS på Miljöförvaltningen under hälsoskydds tillsyn.

De tre kategorierna antas således representera de vanligast förekommande verksamheter som kan tänkas ha försäljning av TCM-produkter. Fem stycken verksamheter från varje kategori valdes ut baserat på ECOS register. Vissa kliniker valdes även ut från sökmotorer på Internet (Bolagsverket, Google) för att täcka in verksamheter som inte fanns registrerade hos livsmedelskontrollen. I resultatdelen kodas verksamheterna med siffrorna 1-5 för respektive kategori och produkterna kodas med bokstäverna A-F.

3.4 Produktinnehåll och märkning

Ett urval av produkter valdes ut och fotograferades för vidare granskning av dess innehåll och märkning. De växter och växtextrakt som förekom i produkterna jämfördes med ESCO-listan som är en sammanställning av växter och växtdelar som kan vara potentiellt hälsofarliga och olämpliga att använda i livsmedel [28]. Produkternas märkning kontrollerades med avseende på de märkningskrav som framgår av Livsmedelsverkets föreskrifter om märkning och presentation av livsmedel [22]. Produkter som påträffades hos internetbaserade webshoppar granskades inte. Granskning av produkternas marknadsföring och eventuella påståenden gjordes inte heller eftersom information om livsmedel via Internet ligger på Konsumentverkets tillsynsansvar.

I denna studie har undersökningen haft fokus på att få en överblick över försäljningen av TCM-produkter i Stockholms stad då det varit svårt att få exakta siffror.

4. Resultat

4.1 Omfattning av försäljning

Vid studiens start fanns ca 25 asiatiska livsmedelsbutiker, 50 hälsokostbutiker och 30 akupunkturkliniker registrerade i kommunens ärendehanteringssystem ECOS. Genom sökningar på Internet (Bolagsverket, Google) påträffades ca 10 stycken oregistrerade kliniker med försäljning av TCM-produkter. Ca 60 akupunkturkliniker fanns utöver detta registrerade som medlemmar på Sveriges akupunkturförbunds hemsida, flertalet oregistrerade i ECOS [40]. Sammanlagda antalet verksamheter som kan tänkas sälja TCM-produkter var ca 175 stycken (tabell 1).

Tabell 1. Sammanställning av verksamheter som kan tänkas sälja TCM-produkter i Stockholms stad

Verksamhet	Antal påträffade verksamheter
Asiatiska livsmedelsbutiker	25
Kliniker	100
Hälsokostbutiker	50
Totalt:	175

Totalt besöktes 15 verksamheter, varav fem asiatiska livsmedelsbutiker, fem kliniker och fem hälsokostbutiker. Tabell 2 nedan visar för respektive verksamhet förekomst av TCM-produkter, antal produkter vid förekomst samt om verksamheten var registrerad hos livsmedelskontrollen. I samtliga asiatiska livsmedelsbutiker och kliniker påträffades TCM-produkter för försäljning. Ingen av de fem besökta hälsokostbutikerna hade försäljning av TCM som omfattades i denna studie. De asiatiska livsmedelsbutikerna hade mellan 1-5 produkter och klinikerna hade mellan 100-500 produkter. Tre av de 15 besökta verksamheterna var inte registrerade hos livsmedelskontrollen, samtliga tre ingick i kategorin kliniker.

Tabell 2. Förekomst av TCM-produkter för respektive verksamhet, antal produkter för försäljning samt om verksamheten var registrerad hos livsmedelskontrollen

Verksamhet	Förekomst av TCM-produkter	Antal produkter	Registrerade hos livsmedelskontrollen
Asiatisk livsmedelsbutik 1	Ja	1-5	Ja
Asiatisk livsmedelsbutik 2	Ja	1-5	Ja
Asiatisk livsmedelsbutik 3	Ja	1-5	Ja
Asiatisk livsmedelsbutik 4	Ja	1-5	Ja
Asiatisk livsmedelsbutik 5	Ja	1-5	Ja
Klinik 1	Ja	100-500	Nej
Klinik 2	Ja	100-500	Nej
Klinik 3	Ja	100-500	Ja
Klinik 4	Ja	100-500	Nej
Klinik 5	Ja	100-500	Ja
Hälsokostbutik 1	Nej	0	Ja
Hälsokostbutik 2	Nej	0	Ja
Hälsokostbutik 3	Nej	0	Ja
Hälsokostbutik 4	Nej	0	Ja
Hälsokostbutik 5	Nej	0	Ja

4.2 Typ av produkter

Totalt granskades 15 olika produkter fördelade på de besökta verksamheterna. Vid granskningen konstaterades att endast sex av produkterna (kodade A-F) föll inom

ramarna för TCM-produkter i denna studie. Hälsokostbutikerna har utelämnats vid resterande resultat då inga produkter som omfattas i denna studie påträffades hos dessa verksamheter.

Produkterna i livsmedelsbutikerna förekom främst i vätskeform medan produkterna på klinikerna vanligtvis bestod av enskilda örter som personalen kombinerar till olika örtrecept i samband med behandlingar (tabell 3). Kunden gör sedan avkok på örtblandningen hemma och dricker det som te. Många kliniker hade även piller/tabletter samt färdigblandade örtextrakt i små flaskor, så kallade patentmediciner.

En av produkterna som utgavs för att hjälpa mot hosta påträffades i två livsmedelsbutiker och en annan produkt, även den mot hosta, påträffades i samtliga livsmedelsbutiker (produkt C respektive A i tabell 4).

Tabell 3. Sammanställning av typ av produkter som påträffades hos de asiatiska livsmedelsbutikerna och hos klinikerna

Verksamhet	Piller/Tabletter	Patentmediciner	Vätskor	Örter i lösvikt
Asiatiska livsmedelsbutiker			X	
Kliniker	X	X		X

4.3 Märkning

Bristfällig märkning konstaterades för majoriteten av produkterna gällande märkningskraven för livsmedel, framförallt kravet på svensk märkning som saknades på fyra av de sex granskade produkterna (tabell 4). Endast en av de två produkterna med svensk märkning (produkt B) uppfyllde de föreskrivna märkningskraven. Denna produkt hade beteckningen kosttillskott. Märkningsbristerna på övriga produkter gjorde det svårt för vidare granskning.

Tabell 4. Uppfyllande av de föreskrivna märkningskraven av livsmedel för de granskade produkterna (A-F)

Märkningskrav	A	B	C	D	E	F
1. Svensk märkning	Nej	Ja	Nej	Delvis	Nej	Nej
2. Ingrediensförteckning	-	Ja	-	Ja	-	-
3. Mängd av ingredienser	-	Ja	-	Nej	-	-
4. Nettokvantitet	-	Ja	-	Ja	-	-
5. Utgångsdatum	-	Ja	-	-	-	-
6. Förvaringsanvisning	-	Ja	-	-	-	-
7. Namn och adress på tillverkare	-	Ja	-	Ja	-	-
8. Ursprung	-	Ja	-	Ja	-	-
9. Bruksanvisning	-	Ja	-	-	-	-
10. Alkoholhalt*	-	-	-	-	-	-

Endast de produkter som hade svensk märkning kunde granskas avseende övriga krav (2-10) (-) kunde inte granskas

*Behöver endast anges för drycker som innehåller mer än 1,2 volymprocent alkohol

4.4 Medicinska påståenden

Inga medicinska påståenden påträffades på den enda produkten som uppfyllde märkningskraven för livsmedel. På övriga produkter var det inte möjligt att göra en bedömning angående medicinska påståenden eftersom de hade bristfällig svensk märkning.

Säljare från tre av de besökta asiatiska livsmedelsbutikerna och fyra säljare på

klirikerna framställde produkterna muntligen som behandlande eller förebyggande mot sjukdomar. I en av livsmedelsbutikerna påträffades även påståenden i samband med produkternas presentation. Produkterna var arrangerade med skyltar, där ord som "lindrar" och "mot" en viss åkomma användes, vilket anses vara medicinskt.

4.5 Innehåll av olämpliga växter eller växtextrakt

Innehållet i de utvalda produkterna kontrollerades utifrån ESCO-listan som är en sammanställning av växter och växtdelar som kan vara olämpliga i livsmedel [28]. I fyra av de sex granskade produkterna påträffades substanser som finns listade i ESCO-listan (tabell 5).

Tabell 5. Produkter innehållande substanser från växter och växtdelar angivna i ESCO-listan [28]

Produkt	Produkttyp	Substanser i ESCO-listan
A	Vätska	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Pinellia ternata</i> • <i>Schisandra chinensis</i> • <i>Tussilago farfara</i> • <i>Prunus armeniaca</i> • <i>Zingiber officinale</i> • <i>Glycyrrhiza uralensis</i>
B	Piller/Tabletter	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Sinomenium acutum</i> • <i>Lycium chinense</i> • <i>Clematis chinensis</i> • <i>Corydalis spp</i> • <i>Angelica sinensis</i> • <i>Cinnamomum cassia</i>
E	Piller/Tabletter	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Angelica sinensis</i>
F	Piller/Tabletter	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Angelica sinensis</i>

Växterna eller växtdelarna anges med det latinska växtnamnet

4.5 Internethandel

Med hjälp av sökmotorn Google kunde det konstateras att det förekommer försäljning av TCM-produkter via webshoppar i Stockholms stad. Vid sökning på orden *webshop + traditionell kinesisk medicin* samt *webshop + kinesisk medicin* påträffades totalt tre webshoppar med försäljning av produkter som omfattas i denna studie. Webshop 1 hade nio produkter, webshop 2 hade 19 produkter och webshop 3 hade 300-500 produkter (tabell 6). Typen av produkter var hos alla i form av piller/tabletter och hos webshop 3 förekom de även i vätskeform. Ingen av webshopparna var registrerade hos livsmedelskontrollen i Stockholms stad.

Tabell 6. Sammanställning av funna webshoppar i Stockholms stad samt antalet produkter som fanns för försäljning för respektive webshop

Webshop	Antal produkter	Produkttyper	Registrerade hos livsmedelskontrollen
1	9	Piller/Tabletter	Nej
2	19	Piller/Tabletter	Nej
3	300-500	Piller/Tabletter, vätskeform	Nej

5. Diskussion

Kartläggningen som har genomförts visar att det finns en marknad av TCM-produkter i Stockholms stad, framförallt i asiatiska livsmedelsbutiker, på kliniker som utför akupunktur och andra kinesiska behandlingar samt på webshoppar. Vidare visar kartläggningen att det finns behov av att uppmärksamma TCM-produkter vid tillsyn

av berörda verksamheter, både gällande märkning och innehåll.

Det har även framkommit att verksamheter har försäljning av TCM-produkter utan att vara registrerade som livsmedelsföretag hos livsmedelskontrollen. Detta borde ses över då vissa verksamheter bör klassificeras som en livsmedelsverksamhet eftersom de har försäljning av livsmedel. Enligt livsmedelslagstiftningen är livsmedelsföretagare skyldiga att registrera sig hos berörd kontrollmyndighet. [12]

5.1 Omfattning av försäljning

Resultatet visar att det under studiens gång fanns runt 175 stycken verksamheter i Stockholms stad som kunde tänkas sälja TCM-produkter. Av dessa utgjordes ca 50 stycken av hälsokostbutiker som enligt denna studie visade sig inte ha någon försäljning av TCM-produkter, baserat på de besök som gjordes.

Av de resterande 125 verksamheterna var majoriteten inte registrerad i Miljöförvaltningens ärendehanteringssystem ECOS. Ca 100 av dessa utgjordes av kliniker, varav ett fåtal var registrerade hos livsmedelskontrollen. Resterande var registrerade hos hälsoskydd eller inte registrerade överhuvudtaget. Endast två av de fem besökta klinikerna var registrerade hos livsmedelskontrollen, trots att det under studiens gång framkom att alla de besökta klinikerna hade försäljning av TCM-produkter. Det kan därför tänkas finnas fler verksamheter som har försäljning av livsmedel utan att vara registrerade hos livsmedelskontrollen. Det är dock viktigt att ha i åtanke att inte alla kliniker som utför akupunktur eller andra kinesiska behandlingar har försäljning av TCM-produkter. Därför skulle siffran för antal kliniker som säljer TCM-produkter kunna vara mindre än vad resultatet visar i denna studie. Å andra sidan kan det även tänkas finnas ett mörkertal av kliniker som inte upptäckts eftersom inte alla är registrerade eller går att hitta på Internet. I detta avseende kan det istället tänkas finnas ett större antal verksamheter med försäljning av TCM-produkter.

Det är viktigt att inte dra slutsatser enbart baserade på siffrorna, eftersom det endast har gjorts ett antagande om verksamheter som kan tänkas ha försäljning av TCM-produkter. Däremot har det varit av intresse att skapa sig en ungefärlig uppfattning om hur många verksamheter som berörs.

Sammantaget visar resultatet att störst omfattning av TCM-produkter fanns hos klinikerna och hos en av webshopparna, vilka hade hundratals produkter. Av det totala antalet verksamheter utgjordes flest antal av kliniker, dock osäkert hur stor andel av klinikerna som i praktiken har försäljning av TCM-produkter.

5.2 Typ av produkter

Sex av de 15 granskade produkterna föll inom ramarna för TCM-produkter i denna studie. Resterande produkter föll bort bland annat på grund av att de inte var avsedda att förtäras, att det inte var kinesiska produkter, eller att det var teer i påse, vilka inte ingick i denna studie.

Studien visar att det förekom en viss skillnad på typ av produkter hos klinikerna jämfört med de från de asiatiska livsmedelsbutikerna. På klinikerna utgjordes produkterna främst av enskilda örter som säljarna kombinerade till individuella örtrecept till sina patienter som de sedan skulle göra avkok på hemma och dricka som te. Vanligtvis hade de hundratals olika örter som förvarades i skåpslådor (bild 1).

Dock ville ingen av säljarna på klinikerna ge någon djupare information om vilka örter och växter de hade. Vid framtida studier skulle det vara av intresse att djupare granska dessa produkter.

Bild 1. Ett typiskt exempel på skåp med hundratals kinesiska örter på en kinesisk klinik
Foto: Louise Hultqvist (2012-03-29)

I de asiatiska livsmedelsbutikerna bestod TCM-produkterna främst i form av vätska. Två produkter var återkommande i flera butiker. Produkt A (mot hosta) påträffades i samtliga livsmedelsbutiker och produkt C (mot hosta) påträffades i två av butikerna. Detta visar att produkter mot hosta är en vanlig förekommande produkt.

5.3 Märkning

Majoriteten av de granskade produkterna saknade helt, eller delvis, svensk märkning. Det är butikens ansvar att märkningen är korrekt och att den finns på svenska. En produkt som saknar svensk märkning måste märkas med en ny etikett på svenska [22]. Risken finns dock att översättningen till svenska inte blir helt korrekt, vilket i sin tur leder till att kunden ändå får fel eller utebliven information. Här kan man ställa sig frågan om vilket som är minst säkert; att en produkt helt saknar svensk märkning vilket gör kunden medveten om att innehållet är oklart, eller att det finns en svensk etikett som kunden förlitar sig på, men som i själva verket är felaktig. Inget av dessa alternativ är rätt enligt livsmedelslagstiftningen så det gäller att ha i åtanke att en svensk översättning inte alltid är korrekt.

Brister i märkningen visar på att märkning är ett viktigt kontrollområde för livsmedelskontrollen. Det är inte tillåtet att sälja produkter som inte följer de föreskrivna märkningsbestämmelserna [22]. Vilseledande eller avsaknad av märkning är en allvarlig brist eftersom konsumenterna får felaktig eller utebliven information och tror sig köpa produkter med ett innehåll eller en effekt den egentligen inte har. Konsumenten kan då inte göra ett medvetet val vilket är en rättighet enligt livsmedelslagen [11].

För att komma åt problemet med felmärkta produkter kan det vara av intresse att även titta närmare på hur det ser ut hos importörer och grossister. Genom att kontrollera i tidigare handelsled kan man få bukt på problemet i större omfattning eftersom många butiker köper in sina produkter från samma importörer. Dock är det

viktigt för butikerna att vara medvetna om att det fortfarande är deras eget ansvar att kontrollera att produkter de köper in är korrekt märkta även om de redan är översatta till svenska.

5.4 Medicinska påståenden

Medicinska påståenden är en anledning till att produkter bör klassificeras som läkemedel. Även då säljaren marknadsför eller arrangerar sina produkter på ett sådant sätt att de kan uppfattas som behandlande, botande eller lindrade av en sjukdom, kan leda till läkemedelsklassning. [5]

I en av livsmedelsbutikerna som besöktes påträffades skyltar intill produkter med medicinska ord som "lindrar" och "mot" en viss åkomma. Detta anses vara vilseledande för konsumenten eftersom produkter vars syfte är att behandla, lindra eller motverka en sjukdom klassificeras som läkemedel. Ibland kan det vara svårt att avgöra vad som är ett medicinskt påstående. Det är alltid Läkemedelsverket som gör bedömningar om vad som ska klassificeras som ett läkemedel eller inte. [1]

5.5 Innehåll av olämpliga växter eller växtextrakt

Fyra av de sex granskade produkterna innehöll substanser som finns listade i ESCO-listan [28]. En återkommande substans var *Angelica sinensis* som påträffades i tre av produkterna.

Att substanser som finns listade i ESCO-listan påträffades i vissa produkter behöver inte betyda att ingredienserna är olämpliga. Däremot måste företaget som säljer dessa produkter kunna säkerställa att livsmedlet är säkert, dvs. inte innehåller skadliga doser av potentiellt hälsofarliga substanser eller att det finns vetenskaplig dokumentation för att produkten är säker. Verksamhetsutövaren har ansvaret för att livsmedlen de säljer är säkra och inte innebär någon hälsorisk för konsumenten [11]. En växts toxicitet beror på vilken del av växten den kommer ifrån, hur mycket som använts, odlingsförhållanden etc. [28]. Även kombinationen av olika substanser kan vara farlig. För att avgöra hur giftig en växtbaserad produkt är måste en helhetsbedömning för produkten göras. ESCO-listan kan användas som utgångspunkt vid en säkerhetsbedömning och är tänkt som ett stöd då vissa växter kräver ytterligare överväganden vid utvärdering av säkerheten [5].

Det bör även nämnas att många växters innehållsämnen ännu inte är kända eller endast delvis kända. Att en växt inte finns med i ESCO-listan behöver därför inte betyda att den är acceptabel som ingrediens i livsmedel. Listan är en färskvara och kan uppdateras i samband med nya kunskaper. [28]

I många fall är den vetenskapliga bevisningen gällande en produkts säkerhet otillräcklig. Bedömer man att ett livsmedel kan ha potentiellt skadliga effekter kan försiktighetsprincipen tillämpas [11]. De åtgärder som görs måste dock stå i proportion till de potentiella riskerna och får inte begränsa handeln mer än vad som är nödvändigt. Huruvida produkterna i denna studie är hälsofarliga eller inte har inte undersökts. För detta krävs vidare studier och forskning kring produkterna.

5.6 Internethandel

Endast tre stycken internetbaserade webshoppar med försäljning av TCM-produkter i Stockholms stad påträffades. Dock var ingen av webshopparna registrerade hos livsmedelskontrollen. Även vid försäljning av livsmedel via Internet gäller kravet för

registrering för livsmedelsverksamheter [13]

Det var en stor spridning på antalet produkter mellan webshopparna. Produkterna bestod främst av tabletter/piller eller i form av patentmediciner. Patentmedicinerna är gjorda av örtextrakt och finns i hundratals olika kombinationer. Märkningen på produkterna granskades inte eftersom detaljerad märkningsgranskning inte ingick i denna studies omfattning. Granskning av eventuella påståenden eller marknadsföring för produkterna gjorde inte heller eftersom information om livsmedel via Internet ingår i Konsumentverkets tillsynsansvar.

Det kan tänkas finnas ett större antal webshoppar utöver de som påträffades under denna studie. För att upptäcka fler webshoppar skulle fler sökningar med andra sökord kunna göras. Resultatet i denna studie visar att det finns behov av vidare kontroll av oregistrerade internetbaserade verksamheter.

5.7 Studiens problematik

Eftersom studien omfattat ett stort och komplext område har arbetet varit tidskrävande och det har funnits svårigheter med att avgränsa detta område. Studien innebar ett stort behov att fördjupa sig i filosofin bakom traditionell kinesisk medicin för att öka förståelsen av begreppet och skapa tydliga frågeställningar. Med avseende på den korta tiden för denna studie har det begränsat möjligheten att gå in mer på djupet på vissa delar. Projektets syfte har dock varit att skapa en överblick av området inför kommande studier inom samma område på livsmedelskontrollen.

För att på ett mer noggrant sätt kunna fastställa omfattningen av TCM-produkter skulle urvalet av verksamheter och produkter ha varit större. Produktutbudet är väldigt brett och örtrecepten består av oändligt många olika kombinationer vilket gör det svårt att göra generella bedömningar samt se ett mönster över vanligt förekommande produkter.

Det har funnits svårigheter i samband med besöken på de olika verksamheterna. Många verksamhetsutövare uttryckte en ovilja att bli granskade i samband med denna studie. I vissa fall tillät verksamhetsutövarna inte fotografering av produkterna och det kan tänkas att de undanhöll information. Detta kan ha påverkat insamlingen av information då relevanta produkter kan ha missats. Vissa säljare hade dessutom bristfällig kunskap om deras utbud av kinesiska örtprodukter och det kan finnas risk för att den information som gavs inte varit helt korrekt/fullständig. Personalen på klinikerna ville oftast inte ge ut någon information om deras örter och växter. Orsaken till detta antas vara rädsla att bli granskade eller hemliga recept.

5 Slutsats

Omfattningen av verksamheter som har försäljning av TCM-produkter i Stockholms stad bedöms vara ungefär 125 stycken baserat på resultatet av denna studie. Dessa verksamheter utgörs främst av asiatiska livsmedelsbutiker och kliniker som utför akupunktur och andra kinesiska behandlingsformer. Utöver dessa påträffades tre stycken internetbaserade webshoppar med försäljning av TCM-produkter i Stockholms stad.

Hos de asiatiska livsmedelsbutikerna utgjordes produkterna främst i form av vätska och hos klinikerna var det vanligast med produkter i form av örtblandningar eller patentmediciner. Majoriteten av de granskade produkterna hade märkningsbrister då bland annat svensk märkning helt eller delvis saknades. Många av produkterna syftade till att behandla eller lindra sjukdomar vilket inte får sägas för livsmedel eftersom det anses vara medicinska påståenden och bara får användas för läkemedel. Vilseledande märkning och övriga märkningsbrister visar på att märkning är ett viktigt kontrollområde för livsmedelskontrollen.

I flertalet av de granskade produkter ingick växtsubstanser som finns listade i ESCO-listan. Att substanser finns listade i ESCO-listan behöver dock inte innebära att produkterna är hälsofarliga. Däremot bör ytterligare överväganden göras vid en säkerhetsbedömning av produkterna.

Resultatet av studien visar att det finns behov av att uppmärksamma TCM-produkter gällande tillsyn av produkters märkning och innehåll, riskvärdering samt granskning av verksamheter som har försäljning av livsmedel utan att vara registrerade hos livsmedelskontrollen. Det är även viktigt att öka förståelsen hos livsmedelsföretagarna gällande deras ansvar om säkra produkter och korrekt märkning.

6 Referenser

1. Läkemedelsverket. Viktiga faktorer vid läkemedelsklassificering. (Elektronisk) (2011-02-15) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/overgripande/Lagar--regler/Vagledning/Vilken-lagstiftning-galler-for-min-produkt/Lakemedelsklassificering/> (2012-04-25)
2. Bent, Stephen. Herbal Medicine in the United States: Review of Efficacy, Safety and Regulation. J Gen Intern Med. 2008. June; 23(6): 854-859. Tillgänglig: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2517879/> (2012-05-18)
3. Flodmark, Charlotte. Vitlök – en illaluktande välgörare. (Elektronisk) (2007-03-07) Tillgänglig: http://www.netdoktor.se/forkylning-infektion/?_Pagelid=413 (2012-04-26)
4. Läkemedelsverket. Vanliga frågor och svar om produkters klassificering. (Elektronisk) (2011-04-29) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/overgripande/Lagar--regler/Vagledning/Vilken-lagstiftning-galler-for-min-produkt/Vanliga-fragor-och-svar-om-produkters-klassificering/> (2012-04-03)
5. Svensk egenvårds branschriktlinje för egenkontroll och faroanalys - Säkra kosttillskott till konsument. (Elektronisk) (2009). Tillgänglig: http://www.slv.se/upload/dokument/livsmedelsforetag/branschriktlinjer/Sakra_kost_tillskott_till_konsument_oktober_2009_slutversion.pdf (2012-05-02)
6. Livsmedelsverket. Vägledning till (LIVSFS 2003:9) om kosttillskott. (2010) Tillgänglig: http://www.slv.se/upload/dokument/livsmedelsforetag/vagledning/vagledning_kosttillskott.pdf (2012-05-09)
7. Claeson, P och Edelstam, B. Naturläkemedel och växtbaserade läkemedel. Läkemedelsboken 2011-2012 (Elektronisk). Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/upload/om-lakemedelsverket/publikationer/lakemedelsboken/LB-2011-2012/Naturl%C3%A4kemedel%20och%20v%C3%A4xtbaserade%20%C3%A4ke-medel.pdf> (2012-04-26)
8. Läkemedelsverket. Läkemedel eller kosttillskott - var går gränsen? (Elektronisk) (2008-06-16) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/Alla-nyheter/NYHETER-2008/Lakemedel-eller-kosttillskott--var-gar-gransen/> (2012-04-03)
9. Läkemedelsverket. Traditionell växtbaserade läkemedel (TVBL) (Elektronisk) (2012-04-16) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/malgrupp/Halso---sjukvard/Sok-lakemedelsfakta/Godkandaregistrerade-vaxtbaserade-lakemedel-VBL-TVBL/Traditionella-vaxtbaserade-lakemedel-TVBL/> (2012-05-14)
10. Läkemedelsverket. Växtbaserade läkemedel (VBL) (Elektronisk) (2010-11-18) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/malgrupp/Halso---sjukvard/Sok-lakemedelsfakta/Godkandaregistrerade-vaxtbaserade-lakemedel-VBL-TVBL/Vaxtbaserade-lakemedel-VBL/> (2012-05-14)
11. Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 178/2002 av den 28 januari 2002 om allmänna principer och krav för livsmedelslagstiftning, om inrättande av Europeiska myndigheten för livsmedelssäkerhet och om förfaranden i frågor som gäller livsmedelssäkerhet
12. Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 852/2004 av den 29 april 2004 om livsmedelshygien, artikel 6.2.
13. Stockholm stad – Företag. Livsmedelsverksamhet. (Elektronisk) (2012-03-28) Tillgänglig: <http://foretag.stockholm.se/Tillstand/Livsmedelsverksamhet/> (2012-04-03)
14. Läkemedelslag (SFS 1992:859) Stockholm: Socialdepartementet.

15. Chan, E; Tan, M; Xin, J; Sudarsanam, S och Johnson D E. Review: Interactions between traditional Chinese medicines and Western therapeutics. Current Opinion in Drug Discovery & Development. 2010. 13(1):50-65 Tillgänglig: http://www.genego.com/pdf/Chan_Tan_Xin_Sudarsanam_Johnson_2010.pdf (2012-05-18)
16. Läkemedelsverket. Vad är ett läkemedel? (Elektronisk) (2011-03-04) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/overgripande/Lagar--regler/Vagledning/Vilken-lagstiftning-galler-for-min-produkt/Vad-ar-ett-lakemedel/> (2012-04-02)
17. Livsmedelsverkets föreskrifter (LIVSFS 2003:9) om kosttillskott. Tillgänglig: http://www.slv.se/upload/dokument/lagstiftning/2000-2005/2003_09_kons.pdf (2012-05-18)
18. Läkemedelsverket. Växtbaserade läkemedel, traditionellt växtbaserade läkemedel och naturläkemedel. (Elektronisk) (2012-03-05) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/malgrupp/Foretag/Vaxtbaserade-lakemedel-traditionella-vaxtbaserade-lakemedel-och-naturlakemedel/> (2012-05-07)
19. Läkemedelsverket. Traditionellt växtbaserade läkemedel. (Elektroniskt) (2006-09-27) Tillgänglig: <http://www.lakemedelsverket.se/overgripande/Lagar--regler/Vagledning/Vilken-lagstiftning-galler-for-min-produkt/Traditionella-vaxtbaserade-lakemedel/> (2012-04-13)
20. Europaparlamentets och rådets direktiv 2004/24/EG av den 31 mars 2004 om ändring, avseende traditionella växtbaserade läkemedel, av direktiv 2001/83/EG om upprättande av gemenskapsregler för humanläkemedel
21. Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/83/EG av den 6 november 2001 om upprättande av gemenskapsregler för humanläkemedel
22. Livsmedelsverkets föreskrifter (LIVSFS 2004:27) om märkning och presentation av livsmedel. Tillgänglig: http://www.slv.se/upload/dokument/lagstiftning/2000-2005/2004_27.pdf (2012-05-18)
23. Stevenson, X; Jun, Z; och Wozniak, L. New exploration and understanding of Traditional Chinese Medicine. The American Journal of Chinese Medicine (AJCM). 2009. 37(3):411-426 Tillgänglig: <http://www.worldscinet.com/ajcm/37/3703/S0192415X09006941.html> (2012-05-09)
24. Wang, Fredrik. Traditionell och västerländsk medicin i Kina. Folkvett. 2008 (2) Tillgänglig: <http://www.vof.se/folkvett/20082traditionell-och-vasterlandsk-medicin-i-kina> (2012-05-14)
25. Torsell, Peter. Cordyceps – en av Kinas främsta örter. 2000-talets vetenskap. Tillgänglig: <http://www.2000taletsvetenskap.nu/tidning/03nr1/03-1art7.htm> (2012-04-11)
26. Sandstedt, Jonas. Kinesisk medicin möter systembiologi. Läkartidningen. 2007. 104(42):3030-3031.
27. Patel, R och Davidson, B. Forskningsmetodikens grunder. Lund: Studentlitteratur, 2011
28. Efsa, Compendium of botanicals that have been reported to contain toxic, addictive, psychotropic or other substances of concern. (Elektronisk) (Journal 2009; 7(9):281) Tillgänglig: http://www.slv.se/upload/dokument/efsa/esco_compendium_en.pdf (2012-04-24)

7 Bilagor

7.1 Bilaga 1

Stockholms stads kommun omfattar 18 distrikt:

- Bromma
- Enskede - Årsta
- Farsta
- Hägersten
- Hässelby - Vällingby
- Kista
- Kungsholmen
- Katarina-Sofia
- Liljeholmen
- Maria - Gamla Stan
- Norrmalm
- Rinkeby
- Skärholmen
- Spånga - Tensta
- Skarpnäck
- Vantör
- Älvsjö
- Östermalm